

Verkkoviestinnän lyhyt tulevaisuus?

VIRKAANASTUJAJAISITELMÄ

HELSINGIN YLIOPISTOSSA 14.5.2003

Vuonna 1763 Onnellisen Arabian tutkimusretkikunta teki yhden matkan merkittävistä havainnoista. Ryhmän suomalainen jäsen Peter Forsskål löysi silloin aidon Mekan balsamipuun. Forsskål tiedotti välittömästi löydöstään professori Linnelle Uppsalaan. Kirje Jemenistä Uppsalaan oli matkalla tasan yhden vuoden.

Vuonna 1915 Suomessa oli neljä johtavaa sanomalehteä, *Työmies*, *Helsingin Sanomat*, *Hufvudstadsbladet* ja *Uusi Suometar*. Niiden levikit vaihtelivat 20 000 ja 35 000 välillä eli ne olivat varsin pieniä. Tosin myös suomalaisia oli silloin vähemmän, noin kolme miljoonaa.

Molemmat pikku kuvaukset kertovat jotakin oman aikansa viestinnästä, maailmasta ei kuitenkaan niin kauan sitten. Niistä ajoista viestinnän alue on muuttunut radikaalisti ja varsinkin tiedonvälityksen nopeus ja sisältöjen määrät ovat kasvaneet huikeasti. Siihen ovat vaikuttaneet vahvasti radio, televisio ja nyt viimeksi verkko, internet sen osana.

Teknologinen muutos on viime vuosina ollut niin kiihkeää, että verkkoviestinnän professuurista ei juuri olisi ollut mieltä puhua 1990-luvun puolivälissä. Ilmiötä ei tässä laajuudessa ollut silloin olemassa. Voidaan kuitenkin kysyä, onko viestinnässä syntynyt jotakin niin radikaalisti uutta, että se on ansainnut oman virkansa? Mitä verkko on todellisuudessa muuttanut?

Tarkastelen verkkoa kahdesta perspektiivistä eli sekä viestinnän näkökulmasta että yleisestä yhteiskuntatieteellisestä näkökulmasta. Olennaista on, että verkolla on kaksoisrooli: se on sekä media että osa tämän ajan infrastruktuuria. Kun puhun verkosta, tarkoitan sekä internetiä eli nettiä että tietoverkkojen muodostamaa laajempaa rakennetta.

Verkkoa voidaan oikeutetusti tarkastella median muiden medioiden joukossa. Sitä on jopa kutsuttu kaikkien medioiden äidiksi, koska se voi sulauttaa yhteen eri viestimet. Se ei kuitenkaan tarkoita, että viestimien väliset erot täysin katoaisivat, vaan verkko tarjoaa niille lähinnä yhteisen välitysalustan. Kun kohta kaikki mediat toimivat verkon välityksellä, voidaan kysyä, onko digitaalisessa mediassa mitään uutta. Ehkä vain siirtymäkauden ajaksi tarvittaisiin verkkoviestinnän asiantuntemusta?

Verkko tuo kuitenkin mukanaan uusia piirteitä. Tuottajien ja vastaanottajien suhde on periaatteessa kääntynyt nurin, vaikka samaan aikaan keskittynyt mediateollisuus yhä vahvistuu. Netti on myös luonut eräänlaisen kaksoistarkistuksen periaatteen, sillä isoista uutisista löytyy sieltä aina aineistoa ja se toimii nopeammin kuin muut mediat. Se tarjoaa myös vaihtoehtoja informaatiota ja voi laajentaa asioiden käsittelyä arkimaailmaan. Koska kaikki, mitä poliitikot sanovat, periaatteessa säilyy netissä, se on pakko ottaa huomioon politiikanteossa. Netti

voi myös vahvistaa muiden kulttuurien asemaa, sillä näkökulman valinnan ja niemeämisen valta ei ole enää yksin lännen suurilla.

Verkko on luonut myös uuden informaatio- ja kommunikaatorakenteen, joka ulottuu pitkälle yli perinteisen mediamaailman. Se synnyttää uusia yhteisöjä ja keskusteluareenoita, joiden toimintatavat eroavat aikaisemmista. Pelisäännöt muuttuvat, emmekä me vielä tunne saati hallitse niitä hyvin. Sähkön kaltaisena perusrakenteena verkon olemassaolo merkitsee sitä, että teemme joitakin asioita toisin kuin aikaisemmin ja että teemme asioita, joita ei aikaisemmin tehty. Verkko on muuttanut keskinäisen kanssakäymisen muotoja mutta myös talouden toimintatapaa eli jotakin hyvin perustavaa on tapahtunut.

Viestinnän ulottuvuus on kasvanut niin, että sitä voisi pitää liioiteltuna, mutta silti se ei osoita laantumisen merkkejä. Miten tätä valtavaa kasvua pitäisi laajemmasta näkökulmasta tulkita? Onko se hyvästä vai pahasta? Ja kenen kannalta?

Pitkä vallankumous

Arvioin tilannetta sekä Raymond Williamsin ”pitkän vallankumouksen” että modernisaatiokeskustelun kehyksissä. Vuonna 1961 julkaistussa kirjassaan Williams käytti pitkän vallankumouksen käsitettä viittamaan kehityskulkuun, jossa ihmiset saavat oman elämänsä edellytykset vähitellen hallintaansa.

Miksi Williams puhui vallankumouksesta? Hän ei sitä erikseen selitä, mutta valinta voi olla perusteltu. Vallankumous ei ole tasainen muutos, vaan syvä murros, jossa suhteet, toimintatavat ja instituutiot järjestyvät uudelleen. Se voi myös kääntyä itseään vastaan ja johtaa oikeuksien rajoittamiseen. Koko prosessin mittakaava on niin valtava, että sen ymmärtäminen on Williamsista lähes mahdotonta.

Williams tarkasteli muutoksia erityisesti demokratian, teollisuuden ja kommunikaation alueilla. Demokraattinen vallankumous on erityisesti poliittisesti tärkeä. Siihen liittyy väistämättä konflikteja, jotka ovat monimutkaisia, koska valta on niin olennaisesti läsnä niissä. Williamsin mielestä yhteiskunnan tarkkailija ei kuitenkaan voi olla huomaamatta yleistä pyrkimystä kohti suurempaa itsehallintaa. Ihmisillä on tarve tehdä omat päätöksensä ja olla luovuttamatta oikeuttaan millekään erityisryhmälle, kansallisuudelle tai luokalle. Tämä pyrkimys leimasi 1900-luvulla kansannousuja, vapautusliikkeitä ja taistelua yleisestä äänioikeudesta. Tiedämme myös, että näitä liikkeitä vastustettiin voimakkaasti.

Teollinen vallankumous on puolestaan taloudellisesti kiinnostava. Sen taustalla on valtava tieteellinen kehitys ja ajatus luonnon perusteellisesta muokkaamisesta. Se on levinnyt maailmalla nopeammin kuin olisi voitu ennakoida, ja siksi myös sitä on vaikea tulkita. Se on tavoitteena yleisesti hyväksytty, mutta toisaalta suurin osa maailmaa on kaukana kehittyneiden maiden tilanteesta. Teollisen vallankumouksen suhde demokratiaan ei Williamsin mielestä ole missään mielessä yksinkertainen, vaikka teollinen kehitys onkin tarjonnut voimakkaan sysäyksen uudenlaisiin demokraattisiin organisaatioihin. Vahva pyrkimys pääoman kasautamiseen ja työn osittamiseen ja mittaamiseen on vaikeuttanut päätöksenteon hajuttamista. Vaikka demokraattisen ja teollisen vallankumouksen vuorovaikutus on monimutkaista, sen ymmärtämisen pitäisi kuitenkin olla keskeinen tavoite yhteiskunnallisessa ajattelussamme.

Hankalimmin tulkittava on Williamsin mielestä kolmas kehityskulku eli kulttuurin vallankumous. Se tarkoittaa ennen kaikkea koulutuksen ja luku- ja kirjoitustaidon yleistymistä. Viestintä ja viestimet liittyvät siihen aivan olennaisesti, ja tärkeydessään prosessia voidaan verrata demokratian ja teollisuuden kasvuun.

Myös koulutuksen ja kulttuurin laajentamista on avoimesti vastustettu, vaikka ne on tavoitteina virallisesti hyväksytyt. Samaan aikaan kun luku- ja kirjoitustaito puuttuivat sadoilta miljoonilta, koulutus ja viestintäteknologia etenivät jatkuvasti kehittyneissä maissa. Williamsin mukaan kaikkien kolmen vallankumouksen kohdalla saavutukset olivat pieniä sen suhteen, mitä oli edessä. Hän korosti myös, että näitä kehityskulkuja ei pidä ajatella erillisinä, sillä silloin käynnissä olevaa muutosta ei ymmärretä kunnolla.

Moderni yhteiskunta

Näiden pohdintojen jälkeen on syntynyt modernisaatiokeskustelu, jossa yhteiskunnallista kehitystä on arvioitu uudelleen. Keskustelun osanottajat ovat yleensä olleet yksimielisiä siitä, että on tapahtunut perustavia muutoksia. Kaikki eivät kuitenkaan yhdy siihen, että kysymyksessä olisi radikaali murros tai katkos, ja siksi termi on saanut erilaisia etuliitteitä. Sosiologi Ulrich Beck on viime aikoina käyttänyt erottelua moderniuuden ensimmäiseen ja toiseen vaiheeseen. Voimme käyttää hyväksi tätä jakoa ja antaa Williamsin esittämää aikalaiskuuvauksen ensimmäisestä vaiheesta.

Demokraattinen vallankumous oli 1960-luvun alussa yleisesti ottaen vasta hyvin alussa samoin kuin teollinen vallankumouskin. Kulttuurin laajeneminen ja viestinnän välineiden kehittäminen jatkuivat myös voimakkaasti. Oman kotimaansa Britannian Williams arvioi olleen puolustusasemissa demokraattisen vallankumouksen suhteen, sillä siirtomaiden kansat pyrkivät tuolloin vapautumaan. Sen sijaan yleisesti ajateltiin, että emämaassa demokraattinen prosessi oli olenaisesti saatettu loppuun. Parlamentti ja paikallishallinto toimivat vakaasti yleisen äänioikeuden pohjalta, ja luokkajärjestelmä oli murtumassa. Britannia näytti siis maalta, jolla oli suhteellisen varma tulevaisuus. Se oli teollisesti kehittynyt, vakaasti demokraattinen ja sen koulutuksen ja kulttuurin taso nousi tasaisesti. Vaikka kehitystrendit näyttivät selviltä, Williams kuitenkin piti ajatusta luonnostaan esiin kasvavasta hyvästä yhteiskunnasta erittäin harhaanjohtavana.

Myöhäismoderni yhteiskunta

Modernisaatiokeskustelu antaa mahdollisuuden arvioida nykyistä eli toista vaihetta. Onko kyse kokonaan uudesta tilanteesta, vanhan kehityksen suhteellisen selkeästä jatkumisesta vai jostakin siltä väliltä? Keskustelu ei ole vielä päättynyt kuten ei myöskään verkon osuuden arviointi tässä prosessissa. Beckille kysymys ei esimerkiksi ole tiedon ja reflektion merkityksen vähittäisestä kasvusta, vaan rakenteellisesta murroksesta. Beck arvioi, että tämän vuosituhaten alussa kohdataan syvää satunnaisuutta, monimutkaisuutta ja riskejä.

Scott Lash puolestaan näkee modernisaation prosessina, joka on tuloksiltaan avoin. Alun pitäen modernisaatio osoitti tietä ilmaisunvapaudelle, demokratian rakentamiselle ja vapaiden markkinoiden taloudelle. Se merkitsi vapautumista esimodernista järjestyksestä, mutta kääntyi lopulta itseään vastaan. Refleksiivisen modernisaation käsitteellä Lash tähtää sosiaaliseen muutokseen ja epävarmuuden vähentämiseen. Samalla hän kuitenkin toteaa, että uudet epävarmuudet ja alistuksen muodot ovat mahdollisia.

Demokratia, teollistuminen ja kommunikaatio

Mitä muutoksia on tapahtunut Williamsin mainitsemissa demokratian, teollistumisen ja kommunikaation alueilla? Demokratia ei näytä loppuun kypsyneeltä missään ja keskustelu on saanut uutta terää verkon olemassaolosta. Mediasta ja kommunikaatiosta on tullut yhä keskeisempiä yhteiskunnan toiminnalle, niin että aikakautta voidaan nimittää niiden mukaan. Teollistuminen puolestaan on keskeinen vedenjakaja ensimmäisen ja toisen vaiheen välillä. Kehittyneissä maissa on siirrytty informaatioteknologian kauteen, jossa informaatioon sitoutuneet tuotannon alueet saavat keskeistä painoa. Kehitysmaissa teollistuminen on edelleen kesken eikä ole selvää, miten hyvin ne pystyvät hyödyntämään verkkoa. Kehittyneissä maissa ei enää puhuta teollistumisesta, vaan taloudesta ja teknologisoitumisesta, mutta periaatteessa on kysymys samasta alueesta.

Kehittyneissä maissa verkkoon on kohdistettu suuria toiveita demokratian laajenemisesta, kuten aikanaan jokaiseen uuteen viestimeen puhelimesta ja radiosta televisioon asti. On uskottu viestintien kykyyn luoda keskusteleva yleisö ja synnyttää vuorovaikutusta päättäjien ja kansalaisten välillä. Jokainen media on ajallaan asettunut paikoilleen ja synnyttänyt omanlaisensa kulttuurisen ympäristön, mutta harvoin vastannut suoraan demokratiatoiveisiin. Ei myöskään verkko. Sillä on kyllä oma suhteensa politiikkaan, jos politiikalla tarkoitetaan alhaalta-päin syntyvää ja sosiaaliseen muutokseen tähtäävää toimintaa. Verkko on sen kannalta merkittävä ympäristö.

Netissä on syntynyt poliittisia projekteja ja kansalaistoimintaa, jotka ovat tehneet yhden asian selväksi. Kysymys on erityisesti demokratian muodoista. Nykyisissä menettelytavoissa ei ole paikkaa verkossa syntyvälle toiminnalle eli edustuksellinen järjestelmämme ei kykene ottamaan uusia aloitteita vastaan.

Toisaalta verkko myös vahvistaa vahvojen osallistujien asemaa. Ne, jotka ovat ennestään aktiivisia ja osallistuvia, ovat ensimmäisinä myös verkossa. Osallistumisen esteet ovat siksi paljon muutakin kuin teknisiä, ja toisaalta teknologia on vielä aivan liian monimutkaista. Puhe tietoyhteiskunnassa on monille pelkkää retoriikkaa, eikä ihmisillä ole selvää käsitystä siitä, mitä teknologialta voitaisiin haluta.

Yhteisö ja kommunikaatorakenteet

Vaikka modernisaatio on ollut vahva yksilöllistymisen prosessi, Scott Lash on kiinnostunut enemmän sen vastinparista eli yhteisöllisyydestä. Yhteisö oli tärkeä myös Williamsille, sillä jos emme kykene löytämään jotakin realistista mieltä yhteisölle, emme hänen mukaansa kykene näkemään elämäntapaamme kokonaisuutena.

Williamsille yhteisö syntyi yhteisten merkitysten ja yhteisten viestinnän välineiden varaan. Kommunikaatio on siis yhtä kuin yhteisön syntyminen prosessi. Jos näin on, minkälaisen yhteisön teknologisesti välittynyt viestintä on luonut meille? Median luoma laajempi yhteisö on etäinen ja median tuottama maailma usein ahdistava. Toisaalta lähiyhteisöt ovat pieniä ja jotakuinkin hauraita. Verkko on mukana synnyttämässä uusia yhteisöjä, mutta nämä sosiaalisuuden muodot voivat olla hyvin häilyviä. On sekä uusia myötätunnon ilmauksia että ilmauksia nationalismiin, rasismiin ja uusnatsismiin noususta. Kun maailma avautuu ja kutistuu, syntyy uusia vaikeasti arvioitavia konfliktien lähteitä.

Joukkoviestimet antavat meille päivittäin mahdollisuuden varautua monenlaisiin onnettomuuksiin ja väkivaltaan. Kuvaa maailman vaarallisuudesta voi täydentää netistä, joka tuo esille senkin, minkä muu media vielä kätkee. Informaation ylenpalttisuus on luonut uuden tilanteen, joka poikkeaa siitä, mihin valistunut kansalaisuus aiemmin velvoitti. Mitä useampia sanomalehtiä luimme ja mitä paremmin uutisia seurasimme, sen parempia kansalaisia olimme. Nyt on päinvastoin luotava kulttuurista liikettä, joka opettaisi meitä suojautumaan liialliselta ja tuhoisalta tiedolta.

Kapitalismi

Tarkastelusta on tähän asti puuttunut yksi elementti eli kapitalismi. Kun Williams tarkasteli työn luonnetta, hän puhui nimenomaan kapitalistisesta yhteiskunnasta. Williams piti kapitalismia teollisen prosessin erityisenä ja väliaikaisena organisoimistapana. Hänen mielestään sillä oli vahvasti ajatteluamme sekoittava vaikutus. Kapitalismi samastaa yhteiskunnan markkinoihin, ja sen päämäärä on voiton saaminen sen sijaan, että se kykenisi näkemään sosiaalisen toiminnan ja hyödykkeiden käytön yleisemmin.

Mitä kuului kapitalismille 1960-luvun alussa? Sen odotettiin olevan muuttumassa, mutta toisaalta sen edustamat ajatusmallit ja käyttäytymistavat olivat Williamsin mukaan vahvempia kuin koskaan. Laajalle oli levinnyt näkemys ”myyvyyden” etiikasta, eli hyvää on se, mikä myy. ”Kuluttamisesta” ja ”kuluttajasta” puhuminen oli yleistynyt vahvasti.

Mitä kuuluu kapitalismille tänään? Lash toteaa, että tämän päivän maailmanjärjestys on kapitalistisempi kuin koskaan. Omana aikanaan Williams näki, miten suurta suostuttelevaa valtaa kuluttamisen mallilla oli, mutta hän arvioi silti tendenssin kääntämisen olevan mahdollista. Williamsin toive ei ole toteutunut, vaan pikemminkin suunta on vahvistunut ja syventynyt.

Mikä on verkon ja kapitalismin suhde? Verkko on kiinteästi mukana varallisuuden uudessa jaossa ja keskittymisessä ja myös siitä on tulossa kuluttamisen areena. Jos ajatellaan Graham Murdockin tavoin, että kapitalismilla on ollut ratkaisevampi merkitys kehityksessä kuin modernisaatiolla, voidaan ajatella, että kapitalismilla edelleen on ratkaisevampi vaikutus kuin verkolla sinänsä.

Kokonaisuuden hamuaminen

Williams esitti aikoinaan vahvan synteetin vaatimuksen. Sama kokonaisuuden hamuamisen tarve koskee myös verkkoa, sillä muuten sen ristiriitaisia ja samanlaisia vaikutustapoja on mahdotonta ymmärtää. On yritettävä nähdä rakenteiden ja toiminnan ulottuvuudet samalla kertaa. On yritettävä vastata kysymykseen, mitä on elämä verkon varassa, kun netti ja kännykkä yhdessä luovat tiheiden kytkentöjen yhteiskuntaa. On yritettävä ymmärtää verkon positiiviset ja negatiiviset seuraukset sekä mediana että perusrakenteena. Sen radikaali merkitys kansalaisjulkisuutena ja toisaalta sen arvaamattomuus tiedon tarjoajana, sen yhdistävä rooli ja toisaalta sen epävarmuutta lisäävä vaikutus.

Onko pitkä vallankumous edennyt ja olemmeko saaneet elämämme perusedellytykset paremmin hallintaamme? Miten arvioida demokratian, talouden ja kulttuurin muutoksia? Beckin kuvaus maailman nykyisestä tilasta on ironinen. Sen mukaan ensimmäisen modernin aikana pääoma, työ ja valtio rakentelivat yhdessä vaikkakin erimielisinä hiekkakakkuja laatikolla, jonka rajat määrittivät kansal-

lisvaltio. Nyt talouselämä on yhtäkkiä saanut lahjaksi kaivinkoneen ja Beckin mukaan tyhjentää sillä koko hiekkalaatikkaa.

Asian voi myös sanoa näin: talouden merkitys on kasvanut huomattavasti yhteiskunnan muiden alueiden kustannuksella. Toisaalta myös kulttuurin ja viestinnän merkitys on huimasti kasvanut niin, että Lash puhuu yhteiskunnallisten instituutioiden korvautumisesta informaatio- ja kommunikaatorakenteilla. Yhdeksänkymmentälukua voidaan hyvin kutsua sekä talouden että median vuosikymmeneksi, ja verkko on ollut perusteellisesti mukana tässä muutoksessa.

Yleinen kehityssuunta ei lupaa hyvää kansojen enemmistölle, ja sosiaalisen eriarvoisuuden kasvu näyttää ilmeiseltä. Jos kuitenkin määrittelemme itsemme verkon suhteen käyttäjiksi, emme kuluttajiksi, voimme kenties saada muutokseen jonkinlaisen otteen. Kuluttamisen yksilökeskeisyys estää sen sosiaalisen ulottuvuuden ajattelemisen. On koko joukko tärkeitä asioita, joita emme kuluta yksilöllisesti vaan yhteisöllisesti. Williamsin ajoista tilanne on erilainen siinä, että netti antaa meille valtaisan keskustelun ja yhteistyön foorumin. Sen hyödyntäminen ei kuitenkaan toteudu itsekseen, vaan solidaarista ajattelutapaa ja jakamisen politiikkaa on tietoisesti vahvistettava. On tuettava vapaiden ohjelmistojen kehittämistä ja on luotava sosiaalisia innovaatioita ja käsitteellisiä ratkaisuja, jotka palvelevat yhteistä hyvää. Tämä on lähellä yliopiston perustehtäviä, ja siinä verkon tuntijoilla riittää tekemistä.